

בדרך כלל הלילה הוא תחילת היום שלאחריו. אפשר שהטעם הוא משום שכך הדין בקדשים, שבהם הלילה הולך אחר היום (אור שמח; עזרת כהנים, ולפי זה במעשר שני הדין שונה), ואפשר שהטעם הוא שכך דרך העולם, שהצער הכבד נמשך גם בלילה.

להלכה פסקו רוב הראשונים שאנינות לילה דרבנן, על פי דעת רוב התנאים וסתמי המשניות, ויש שפסקו שאנינות לילה דאורייתא (רב האי גאון; ר"ח).

שאפילו לדעה שאנינות לילה דאורייתא, והוא הדין לאבלות – הרי היא נדחית ברגל (רי"ף), או שהכוונה ליעשה מדרבנן (תלמידי רבנו יונה בברכות ט,ב).

סיכום

נחלקו תנאים האם אנינות לילה מדאורייתא, ומחלוקתם תלויה בפירוש הפסוקים בעניין היום השמיני למילואים. הדעה שאנינות לילה דאורייתא מהווה חידוש עקרוני, שכן

מערכה רסג. היטמאות לקרובים בערב פסח (קא)

ורבי ישמעאל הולך לשיטתו בכמה מקומות: "כל פרשה שנשנית – לא נשנית אלא בשביל דבר שנתחדש בה", ומכיוון שהיתה התורה צריכה לומר "לה" (למעט שאין להיטמא לאברים) – נוסף גם "יטמא". הלכה כרבי עקיבא (רמב"ם הל' אבל ב,ו ושו"ע יו"ד סי' שעג,ג), על פי הכלל "הלכה כר' עקיבא מחברו" (סמ"ג עשין נח), וכן על פי המעשה המובא בסוגיה כאן, שטימאו את יוסף הכהן בעל כרחו (אור זרוע הל' אבלות סי' תכז).²

הברייתות הסותרות

אביי מביא שתי ברייתות הסותרות לכאורה בשאלה האם אדם צריך להיטמא לקרובו גם בערב פסח. הברייתא האחת (שמקורה בספרא אמור פרשתא א,יב) אומרת: "לה יטמא – מצוה... ומעשה ביוסף הכהן³ שמתה אשתו בערב הפסח ולא רצה ליטמא ונמנו⁴ אחיו הכהנים וטימאוהו בעל כרחו". יש לשים לב, שאין בברייתא דרשה מיוחדת על הצורך להיטמא אפילו בערב הפסח, אלא הדבר נובע בפשטות מכך שהטומאה לקרובים היא מצוה.

בברייתא השניה (המופיעה גם בברכות יט,א; מגילה ג,ב; נזיר מח,ב; סנהדרין לה,א; ספרי נשא פיסקא כו, בשינויים) נאמר: "ולאחותו מה ת"ל? הרי שהלך לשחוט את פסחו ולמול את בנו⁵ ושמע שמת לו מת, יכול יטמא? אמרת: לא יטמא. יכול כשם שאין מטמא לאחותו כך אינו מטמא למת מצוה? ת"ל 'ולאחותו', לאחותו לא יטמא, אבל יטמא הוא

4. משמעות לשון זו שדנו בדבר ופסקו הלכה שלא היתה פשוטה עד כה, ולשון הספרא: "ודחפוהו חכמים".

5. רש"י כאן מפרש שהכוונה למילת בנו בערב פסח דווקא, שכן היא מעכבת מלעשות את הפסח, ואילו בברכות כתב פירוש נוסף, שמדובר במילה בעלמא ללא קשר לפסח. פשט הלשון כפירוש השני, ונראה שרש"י כאן העדיף לפרש אחרת משום שהגמ' בנזיר מח,ב אומרת שברייתא זו עוסקת בפסח ומילה שיש בהם כרת, והרי אין חיוב כרת במי שנמנע מלמול את בנו הקטן, אלא רק על הערל עצמו כשיגדל ולא ימול (רש"י שבת קלג, ד"ה מילה בזמנה ורמב"ם הל' מילה א,א), ולכן נזקק לציור של מילה הגורמת כרת משום הפסח. כיוצא בזה כתב רש"י בפסחים (צב,א ד"ה דרך חצרות), על הגמ' שהעמידו חכמים דבריהם באזמל במקום כרת: "שאם יש לו זכר למול – מעכבו, דתניא מילת זכריו ועבדיו מעכבין את הפסח. וליכא למימר משום כרת דערל זכר אשר לא ימול וגו', דמילה דחייא שבת בזמנה, וקטן לאו בר כרת הוא". ולפי הפירוש השני ברש"י בברכות, שמדובר כאן במילה רגילה, אין כוונת הגמ' בנזיר שבמעשה זה עצמו יש כרת, אלא שמצאנו חומרא במילה שיש בה כרת.

פטירתו של קרוב משפחה בערב פסח מעוררת שאלה: האם קרובי המשפחה רשאים, או אף חייבים, להיטמא למתם, ובכך להיות מנועים מלאכול את קרבן הפסח; או שמא מצות הפסח קודמת? שני צדדים לשאלה: האחד, שגדון במערכות הקודמות (רסא-רסב) – האם קרובי המת נעשו אוננים, ואנינותם מונעת מהם ממילא להקריב ולאכול את הפסח אפילו אם לא נטמאו? ואם כן הוא – אין מניעה שייטמאו, כי בכך לא יפסידו את עשיית הפסח. השני, והוא שידון כאן בעיקר – אם לא חלה עליהם אנינות, או שהאנינות איננה מונעת מלאכול בפסח (לדעה שמותר להקריב קרבנו של אונן, ובלילה יהיה מותר לאכול כי אנינות הלילה דרבנן, כפי שנתבאר במערכות הנ"ל), האם המצוה להיטמא עדיפה על פני המצוה לעשות פסח?

הדיון כולו עוסק במקרה שיש מי שיקבור את המת, ואם לא כן – אין ספק שחובה להיטמא לו כדי לקבורו, כדין "מת מצוה".

טומאת הכהנים לקרוביהם - היתר או מצוה?

נאמר בתורה: "אמור אל הכהנים...לנפש לא יטמא בעמיו. כי אם לשארו הקרוב אליו... ולאחותו הבתולה... לה יטמא" (ויקרא כא,ב-ג). דעת רבי ישמעאל ש"לה יטמא" אינו חיוב, אלא היתר בלבד, ודעת רבי עקיבא שהתורה אף חייבה את הכהנים להיטמא לקרוביהם¹. בגמ' בסוטה (ג,א) נתבאר, שרבי עקיבא דורש זאת מיותר המילה "יטמא",

שהמשנה עוסקת בליל יום מיתה, ואילו לפירוש רב אסי מדובר על ליל יום הקבורה, ואין ממנה ראייה.

1. דעת הרמב"ם (הל' אבל ב,ו) שדווקא כהנים, שנאסרו להיטמא למתים, נצטוו להיטמא לקרוביהם, ואילו כהנות, שלא נאסרו בעלמא – לא נתחייבו בטומאת הקרובים, והראב"ד חולק. בפשטות, דין ישראל כדין כהנת ותלוי במחלוקתם (עייין פנים מאירות כאן והגהות רעק"א בהל' אבל שם ואנצ'י תלמודית ערך טמאת כהנים ציון 611 והלאה), ובשו"ת הרשב"א ח"א סי' כז נקט שישראל אינו מצווה על כך.

2. באור זרוע שם האריך לבסס את ההכרעה על פי השוואה למחלוקת דומות בסוטה שם (על שחרור עבד כנעני וקנאה לאשתו), בהן מצאנו שאמוראים נקטו כר' עקיבא, וסיים "הלכך אומר אני הדלכה כר"ע ד"לה יטמא מצוה", ומשמע שהיה מי שנחלק עמו בדבר.

3. הוזכר כחכם המקפיד בענייני טהרה, ולמדו ממנו הלכות (מקוואות פ"י מ"א), ודווקא משום כך הובא כדוגמא לקולא ביציאה לארץ העמים כדי ללמוד תורה (עבודה זרה יג,א).

מצות נזירותו – כך גם המחויב במצוות אלו צריך להיזהר שלא לבטלן. על כך העירו ראשונים (תוס' ר"י החסיד בברכות והרשב"א במגילה), שהדבר אינו דומה, שכן טהרת הנזיר היא עיקר מצותו⁶, ויש בה לאו ועשה. יש להוסיף, שאינו דומה האיסור על הנזיר להיטמא, שהוא איסור עצמי, לבין האיסור על העושה פסח להיטמא, שאינו איסור עצמי אלא שבכך הוא מונע עצמו מלעשות מצוה (ואולי סברה זו כלולה בדבריהם). לפיכך הסבירו אחרת, שאין זה לימוד מנזיר אלא סברה, שאין לבטל מצות עשה חמורה שיש בביטולה עונש כרת בגלל מצוה קלה הימנה. הרשב"א בברכות מפרש, על פי המסקנה להלן שברייתא זו עוסקת במת אחר חצות, ש"אמרת לא יטמא" כי לא מסתבר לדחות את מצות הפסח שחלה עליו קודם לכן.

טומאת המת לעומת קרבן פסח. בתוספתא במסכת אהלות (פ"ג ה"ד) מסופר: "מעשה בבית דגן ביהודה באחד שמת ערב פסחים, והלכו לקברו ונכנסו האנשים וקשרו את החבל בגולל, משכו האנשים מבחוץ ונכנסו הנשים לקברו והלכו האנשים ועשו פסחיהן לערב". פירוש: הגולל, הסותם את מערת הקבורה (יש בענייני דעות שונות, ואין כאן המקום להרחיב בדבר), מטמא את הנוגע בו אבל לא את המזיז ונושא אותו. לפיכך הנשים עסקו בקבורה עצמה והכניסו את ארון המת לקברו, ואילו הגולל הכבד הוזז על ידי הגברים, על ידי משיכה בחבל, וכך לא נטמאו ויכלו לעשות את הפסח (על העדיפות שהגברים יעשו את הפסח עיין ב'חסדי דוד' שם). נראה שמדובר בישראלים, ובהתאם לדעה שישראל אינו מצווה להיטמא לקרובו (ראה הערה 1), ולפיכך העדיפו להקריב את הפסח ולא להיטמא. ככהנים, לעומת זאת, נחלקו הדעות האם החיוב להיטמא גובר על מצות קרבן פסח.

אביי: החיוב להיטמא - קודם חצות היום

אביי מתרץ את הסתירה, שאם מת קודם חצות היום – יטמא לו, ואם מת אחר חצות – לא יטמא. ניתן להבין את החילוק, שיש כאן התנגשות בין שתי מצוות: טומאת קרובים ועשיית פסח, וההכרעה היא שיש לקיים את המצוה הראשונה שנתחייב בה. כך משמע בגמ' בסוכה (כה, א-ב),

להוה-אמינא "יכול יטמא?", ולכן באה התשובה "אמרת לא יטמא".

8. יש שהוסיפו שעצם הצורך לרבות נזיר השוחט פסחו מוכיח שגם שחיטת הפסח היא עילה לדחיית טומאת קרובים, ואמנם נזכר בברייתא גם ריבוי לנזיר כהן הדיוט, הנטמא לקרובים, אבל ריבוי זה הוא אסמכתא בעלמא, שכן המילה "אמו" נזקקת לדרשה אחרת (תוס' הרא"ש בברכות).

9. ראה לדבר מכך ששתיית יין או גילוח השער אינם מצריכים למנות מחדש את ימי נזירותו, מה שאין כן הטומאה.

למת מצוה". כאן נאמר להיפך, שההולך לשחוט את פסחו לא יטמא לו, ואף כאן לא הובא פסוק המלמד על כך, אלא רק על המקרה של מת מצוה.

נחלקו המפרשים בביאור המקרה הנדון בברייתא, וכיצד מוכח ממנה שטומאת הקרובים איננה דוחה את הפסח. הפסוק "לאחותו" נאמר על נזיר: "לאביו ולאמו ולאחיו ולאחותו לא יטמא להם במותם" (במדבר וז), וברייתא זו לומדת מכל מילה היתר להיטמא למת מצוה במצב מסוים: מ"אביו" למדנו על נזיר סתם; המילה "אמו" מלמדת שיתמא למת מצוה אפילו כשהנזיר הוא כהן; "אחיו" על נזיר שהוא כהן גדול; ו"לאחותו" על ההולך לשחוט וכו'. רש"י (ד"ה הרי שהלך) מפרש שזהו המשך לאותו דירוג, שהכהן הגדול הנזיר ההולך לשחוט וכו' בכל זאת יטמא למת מצוה. הדבר מעלה את השאלה, כפי שמקשים תוס' (ד"ה הרי): כיצד לומד מכאן אביי שהשוחט את פסחו לא יטמא לקרוביו? הרי מדובר בנזיר וכהן גדול, שבלאו הכי אסורים להיטמא לקרוביהם!

בשיטה מקובצת (אות כ ולא) מופיע נוסח אחר בפירוש רש"י, לפיו הברייתא עוסקת בסתם אדם מישראל השוחט את פסחו ומל את בנו, ללא קשר לכהן ונזיר, וכך מובנת ראיית אביי⁶. על פי זה הברייתא אומרת בפשטות "אמרת לא יטמא", כי אכן ידוע לה שהטומאה לקרובים איננה דוחה את הפסח. הברייתא עוברת מנזיר וכהן גדול למקרה זה, משום שלאחר שלמדה היתר להיטמא למת מצוה אפילו במקרה החמור ביותר של נזיר וכהן גדול – לא נותר לה מה ללמוד מ"לאחותו" אלא לגבי העוסק במצוות אלו. ומניין למד אביי לפרש כך את הברייתא? מפני שלא הקדימה למשפט האחרון "היה כהן גדול והוא נזיר", כפי שהקדימה במשפטים הקודמים (תוס' ברכות שם ד"ה ולאחותו).

תוס' דוחים פירוש זה על פי הקשר הברייתא, העוסקת בכהן ונזיר, אלא שלדעתם ניתן להוכיח ממנה שגם ההולך לשחוט את פסחו ואינו כהן ונזיר – אינו נטמא למתו, מכך שנאמר בבבא זו "אמרת לא יטמא", מה שלא נאמר בבבות הקודמות⁷. ועוד, שמסדר הברייתא, שהולכת מן הקל אל החמור, ניתן להבין ששחיטת הפסח שהוזכרה לבסוף חמורה ככהן גדול לעניין ההיטמאות לקרובים, ואם לא כן – צריך היה להזכירה בתחילה⁸.

מניין פשוט לברייתא ש"לא יטמא"? רש"י (בשטמ"ק אות כ ובמגילה ג, ב ד"ה אמרת לא יטמא) כותב שהדבר נלמד מנזיר, שכשם שהוא אינו נטמא לקרוביו כדי לשמור על

6. נוסח זה ברש"י כאן היה בפני כמה ראשונים (רשב"א במקבילה במגילה ותוס' הרא"ש בברכות), וזוהי כוונת תוס' (ד"ה הרי) באומרים: "יש פירושים שמוגה בהם... דלא מיירי הכא בנזיר" (ברכת הזבח), וכן הוא ברש"י בברכות ומגילה. אולם בסנהדרין פירש כנדפס כאן (וכן במיוחס לרש"י בנזיר), והרשב"א והרא"ש הנ"ל כותבים שרש"י כאן (על פי גרסתם בו) חזר בו מפירושו לסנהדרין.

7. לכאורה הבדל זה מוסבר יפה דווקא לפי הפירוש שמדובר בסתם אדם ההולך לשחוט את פסחו: בבבות הקודמות על נזיר אין הוה-אמינא שיתמא לקרוביו, שהרי הדבר מפורש בפסוק, ואילו בשוחט את פסחו אין לנו פסוק מפורש, ויש מקום

לפירוש החזון איש מובנת יותר הברייתא המביאה את המעשה ביוסף הכהן לחיזוק עניין החיוב בטומאת הקרובים, שכן המעשה מוכיח שהחובה להיטמא דוחה אפילו קרבן פסח. לפירוש רש"י, לעומת זאת, האנינות היא שדחתה את יוסף הכהן מלשלח פסחו, ורק משום כך היתה עליו חובה להיטמא, ואין זו ראייה לחומרת החיוב בטומאת קרובים¹².

הגמ' מציעה ליישב את הסתירה באופן אחר, שהברייתות חלוקות במחלוקת הנ"ל בין ר' עקיבא לר' ישמעאל האם טומאת הקרובים היא רשות או חובה. על פי זה האנינות איננה מונעת מלעשות את הפסח, ובכל זאת לדעת ר' עקיבא המצוה להיטמא עדיפה ממצות הפסח, אפילו אם מת לאחר חצות היום. כיצד יתכן שהמצוה להיטמא עדיפה ממצות הפסח, שהמבטלה במזיד חייב כרת? רש"י (ד"ה דילמא) משיב על כך, שלמצוה להיטמא אין תשלומין¹³, ואילו לקרבן הפסח יש תשלומין בפסח שני¹⁴. הסבר אחר מופיע ברשב"א במגילה: המצוה להיטמא חמורה במיוחד, שכן היא דוחה לאו ועשה שנאמר באיסור הכהנים להיטמא¹⁵. הגמ' דוחה תירוץ זה, שכן מצינו במפורש שהברייתא השניה נאמרת גם אליבא דר' עקיבא.

דעת רבא

רבא בסיום הסוגיה אומר: "אידי ואידי אחר חצות, ולא קשיא: כאן קודם ששחטו וזרקו עליו, כאן לאחר ששחטו וזרקו עליו". לעיל (מערכה רסא) הרחבנו בפירוש דברי רבא, ונזכיר בקצרה את הנוגע לענייננו: לדעת רש"י וסיעתו חילוק זה עוסק בהלכות אנינות: אם טרם שחטו – לא ישחטו עליו מפני אנינותו, אע"פ שמת לאחר חצות, ואם כבר שחטו – רשאי הוא לאכול בפסח לערב. נמצא שרבא אינו עוסק כלל בשאלה האם מצות הטומאה למת עדיפה על פני הפסח¹⁶. בתוס' בסוכה (כה, ב ד"ה משום דלא מטא) נראה שמפרשים את דברי רבא אחרת לגמרי, לעניין הלכות הטומאה

המוכיחה שעוסק במצוה פטור מן המצוה (על כל פנים כשעוסק במצוה הראשונה טרם שהגיע זמנה של השניה) מכך שאותם "אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם" (במדבר טו, ו) נטמאו לקרוביהם והפסידו את מצות פסח ראשון, ופירש רש"י (ד"ה שחל שביעי שלהן): "אלמא מצוה קלה הבאה לידך אינך צריך לדחותה מפני חמורה העתידה לבוא".

אולם מרש"י כאן (ד"ה לאחותו) נראה (כפי שהתבאר במערכה רסא: שיטת אביי), שטעם חילוקו של אביי שונה: מצות הפסח החמורה ראויה לדחות את מצות ההיטמאות לקרובים אפילו אם מצות ההיטמאות חלה קודם, אלא שפטירת המת מחדשת על קרוביו לא רק מצות עשה להיטמא אלא גם דין אנינות, והאנינות שחלה קודם חצות מונעת מן האונן לשלח את פסחו (טהרת הקודש)¹⁰. רש"י נזקק לומר זאת, משום שזה מה שבא אביי להוכיח מסתירת הברייתות, שיש חילוק בין קודם חצות לאחר חצות **בעניין חלות האנינות**.

נפקא מינה בין שני ההסברים תהיה במקרה של מי שמת ב"ג ונקבר ב"ד, שאינו אונן מדאורייתא (עין במערכה הבאה) ורשאי לשלח קרבנו, אבל יש בו מצות טומאה שתמנענו מלאכול בפסח: בגמ' בסוכה נראה שייטמא, ואילו בגמ' כאן לפירוש רש"י משמע שלא ייטמא. נפקא מינה נוספת במי שמת מספר ימים לפני פסח: בגמ' בסוכה מבואר שייטמא, למרות שבכך יפסיד את הפסח מחמת טומאת שבעה, ואילו מרש"י כאן נשמע שלא ייטמא, כי האנינות תסתיים לפני ערב פסח ויוכל להביא קרבנו¹¹.

אכן, בחזון איש (קמא סי' לח סק"א) פירש את החילוק כאן על פי הגמ' בסוכה (ופירש ראיית אביי, שהחילוק בין קודם חצות לאחר חצות לעניין החיוב להיטמא מלמד שראוי לחלק כך גם לגבי חלות האנינות, אבל לא שהחיוב להיטמא נובע מן האנינות), וכתב שגם אביי יודה במקרה הנ"ל שיש להיטמא.

12. על פי שני הפירושים צריך לומר שיוסף הכהן סבר גם שאנינותו איננה מונעת מלשלח את הפסח ('חידושים וביאורים'), או שסירב להיטמא כדי שלא להיות טמא ברגל (קרבן אורה).

13. המצוה היא להיטמא בשעת הקבורה דווקא, עד סתימת הגולל (יר"ד סי' שעג, ו).

14. תוס' (ד"ה הא) מציינים שמצינו מקרה הפוך לכאורה, שהעשה של פסח, שיש לו תשלומין, דוחה "עשה השלמה", החובה שלא להקריב קרבנות אחר התמיד (שמחוסר כיפורים שלא הביא קרבנו קודם התמיד רשאי להביאו בערב פסח לאחר התמיד כדי להתירו באכילת הפסח), וכתבו ש"לא דמי". באחרונים נאמרו כמה הסברים להבדל זה, כגון שהמחוסר כיפורים הזיד בכך שלא הביא קרבנו, ולכן קרבנו דוחה עשה השלמה כדי להצילו מכרת, מה שאין כן כאן (חמדת דניאל).

15. ותמה על כך, שכן עשה שיש בו כרת חמור מכך. ויש להוסיף, שגם פסח דוחה לאו ועשה כשחל בשבת.

16. ניתן להבין אחרת, שרבא עוסק גם במקרה שהאונן יכול היה להיטמא למתו, ובכל זאת אם כבר שחטו עליו – ישמור עצמו בטרה כדי לאכול בערב, ואם כן יש ללמוד מרבא שמצות הפסח דוחה את מצות הטומאה, על כל פנים כשמת לאחר חצות, וכדעת אביי. אם כן, אפשר שמדובר במי ששמע על פטירת קרובו במקום רחוק, ולא שייך שיבוא להיטמא לו. וכן משמע מפירוש רש"י לקשיית הגמ' על רבא: "אחר ששחטו וזרקו את דמו מה דהוה הוה!", ופירש רש"י: "הרי נפטר [מפסח] ואמאי דחיא אכילתו אנינות לילה דרבנן", ולא כתב "ואמאי דחיא אכילתו מצות טומאת קרובים".

10. זו לשונו, בקיצורים: "לא מצינו למימר דמצות 'לה יטמא' שקדמה הוא דאפקעתייה מפסח, דמשום מצות טומאה היה ראוי דעשה דפסח שיש בה כרת תדחה עשה דטומאה אף דבאה קודם למצות פסח, אבל עשה ד'שלמים' מחמת אנינות לא מצינו למימר דידחה עשה דפסח אותה, משום שראתה חכמת התורה שהקרבן אינו עושה פעולתו כלל בזמן שהוא אינו שלם, וליכא עשה דפסח כלל כשהוא אונן, שאינו מקיים מצוה כלל". פירוש: לא שייך לומר שהעשה של פסח ידחה את האנינות, מפני שאין זו מצוה המוטלת על האדם אלא פסול שהתורה פסלה את קרבנו, כשם שלא שייך לומר, למשל, שמצות הקרבת פסח תדחה איסור הקרבת בעל מום.

11. אפשר שלדעת רש"י הסוגיות חלוקות בשאלה האם מותר לעסוק במצוה קלה באופן שיגרם להימנע בהמשך ממצוה חמורה, ולפי הסוגיה כאן יש לפרש את הברייתא על האנשים הטמאים באופן אחר, שהיו טמאים למת מצוה ממש הדוחה אפילו פסח בזמנו; או שהיו טמאים לקרוביהם, אבל בשעת טומאתם לא ידעו שמשום כך יפסידו מצות פסח ראשון.

בחיי אדם (כלל סח ס"א) כתב: "ואפילו יש לפניו מצוה דאורייתא לעשות היום, רק כשיעשה היום לא יוכל למחר לעשות מצוה דאורייתא אחרת שהיא חמורה מזו, מצוה דלמחר עדיף". בנשמת אדם שם הביא ראיות לכאן ולכאן בשאלה זו, וכתב שהדבר שנוי במחלוקת הפוסקים; ולכאורה זוהי מחלוקת הסוגיות אליבא דרש"י. בספר 'שושנת העמקים' (לבעל הפרי מגדים, כלל ו ד"ה פשיטא לי) דן גם כן בספק זה, והוכיח מהסוגיה כאן שאלמלא האנינות היה אסור להיטמא אפילו לפני חצות מחמת הפסח, והסביר שזה משום חומר הכרת.

חצות נובע מן האנינות והיא הגורמת שרשאי להיטמא, ולכן כתב את עיקר הדין על האנינות ולא את דין הטומאה המשתלשל ממנו¹⁷.

סיכום

דעת ר' עקיבא שמצוה על הכהנים להיטמא לקרוביהם, והלכה כמותו. מצוה זו עשויה להתנגש עם המצוה להקריב ולאכול את קרבן הפסח (אמנם בלאו הכי טומאת הקרוב יוצרת אנינות, שמונעת את עשיית הפסח אפילו אם לא נטמא, אבל קיימים מצבים שבהם האנינות אינה מונעת את ההקרבה, ורק הטומאה עשויה לגרום לכך). בשאלת היחס בין מצוות אלו מצאנו בסוגיה שלוש שיטות: א. הפסח קודם אפילו אם הקרוב מת לפני זמן החיוב בפסח, מפני שמצות הפסח חמורה יותר, שיש בה צד כרת. לפיכך, אם מת קודם חצות (ואינו אונן עליו בערב פסח, כגון שמת ב"ג) – אל יטמא לו (שיטת אביי לפירוש רש"י, וכפי שהסבירו בטהרת הקודש). ב. המצוה שהתחייב בה תחילה קודמת, למרות שהיא מצוה קלה ביחס לפסח. לפיכך, אם מת קודם חצות – חובה להיטמא לו (אביי לפירוש החזו"א, וכן מבואר בגמ' בסוכה). ג. יש להיטמא אפילו אם חיוב הפסח בא תחילה, כי לטומאה אין תשלומין (רבא להבנת תוס' בסוכה; אפשרות שהעלתה הסוגיה כאן בדעת ר' עקיבא).

בראשונים נקטו כחילוק בין קודם חצות לאחר חצות, אבל לא נתפרש בדבריהם האם הטעם משום שקודם חצות חלה עליו אנינות (כטהרת הקודש), או משום שמצות הטומאה קדמה (כחזון איש).

לקרובים: קודם ששחטו וזרקו עליו – יטמא למתו, למרות שהגיע זמן חיובו של הפסח (והטעם כנראה כדעת רש"י, שלמצוה זו אין תשלומין), ולאחר ששחטו וזרקו עליו – לא יטמא, כי בכך ייפסל הפסח, לשיטה שאכילת פסחים מעכבא (עיין במערכה ה"ל על הקושי בפירושים).

פסק ההלכה

הברייתא המחייבת להיטמא למתו גם בערב פסח מובאת בפוסקים (הלכות גדולות, הלכות טומאה; הלכות טומאה לרי"ף, דף א ע"ב; הל' טומאה לרא"ש, סי' ו; תורת האדם, עניין הכהנים; סמ"ג עשין נח). גם חילוקו של אביי בין מת קודם חצות לאחר חצות הובא בפשטות בראשונים (רשב"א ומאירי בברכות יט, א; הפירוש המיוחס לר"ש לספרא אמור פרשתא א, יב), ונראה שדעתם שהלכה כמותו, מפני שרבא אינו חולק עליו בזה.

הרמב"ם כתב בהלכות קרבן פסח (ו, ט): "האונן... שוחטין עליו... במה דברים אמורים? שמת לו המת אחר חצות, שכבר נתחייב בקרבן פסח, אבל אם מת לו המת קודם חצות – אין שוחטין עליו, אלא ידחה לשני". פסק כאביי לעניין החילוק באנינות (ונתבאר טעמו במערכה רסא), אבל לא כתב את דין הטומאה (תמה על כך בספר 'מזבח אבנים' סי' לח, א). אפשר שסמך על המובן מאליו, שברור שזה שוחטין עליו לא יטמא, כדי שיוכל לאכול את הפסח, וכן זה שאין שוחטין עליו אין לו כל סיבה לבטל את המצוה להיטמא למתו (אגרות משה או"ח ח"א סי' קפ, בסופו). יתכן גם שפירש את הסוגיה כרש"י, שהחילוק בין קודם חצות לאחר

מערכה רסד. האנינות מדרבנן: יום קבורה, שמועה וליקוט עצמות (ק,ב)

יום קבורה

כאשר המת נקבר לאחר יום פטירתו, האנינות נמשכת עד יום הקבורה, אך מן הגמ' נראה שהדבר פשוט שדין זה הוא מדרבנן. שתי ראיות לדבר: א. רב מרי (ק, א) קובע, כפירוש לדברי ר' שמעון, שיום הקבורה אינו אלא מדרבנן, ולכן גם

לקרובו לא יטמא מדאורייתא אפילו קודם חצות; אור שמח הל' קרבן פסח ו, ט, עיין שם).

נראה לבאר את השמטת הלכה זו בדרך אחרת: הרמב"ם סובר שאם נזיר וכה"ג הותרו להיטמא למת מצוה ולעבור על לאו בידיים – קל וחומר שהותר הדבר לשוחט פסחו ומל את בנו, שטומאתם מונעת אותם מלקיים מצוה בשב ואל תעשה, ולכן לא הוצרך כלל לומר זאת. אמנם בגמ' בנזיר מח, ב נאמר שיש צורך בדרשה מיוחדת מ"ולאחותו" לפסח ומילה מפני שיש בהם כרת, ואין ללומדם מנזיר וכהן גדול, אבל נראה שהמובן הוא שיש בהם צד חידוש מסוים (בבחינת "פירכה כל דהוא" המונעת מללמוד קל וחומר), ולכן הם זקוקים לפסוק מיוחד, אך לא שאליבא דאמת מקרים אלו חמורים יותר. ראיה לדבר ממה שמצינו שהעמידו חכמים דבריהם בשב ואל תעשה אפילו כנגד פסח ומילה, כמבואר ביבמות צ, ב, אבל לא העמידו דבריהם בקום ועשה לעבור עבירה בידיים.

חכמינו זכרונום לברכה הרחיבו את הזמן שהגדירה התורה לאנינות, וקבעו שזו תימשך גם לאחר יום המיתה. במערכה רסב נדונה השאלה האם הלילה שאחרי יום המיתה יש בו אנינות מדאורייתא. במערכה זו ידונו הזמנים שבהם חלה אנינות מדרבנן, והם: יום הקבורה, הלילה שלאחריו, יום שמועה ויום ליקוט עצמות.

¹⁷ יש להעיר בעניין פסק הרמב"ם בהיטמאות למת מצוה. הדין שמת מצוה דוחה אפילו פסח מפורש בברייתא כאן ובכמה מקומות בגמ' (כגון מגילה ג, ב) באין חולק, והוא להלכה בכמה ראשונים (רי"ף מגילה ב, ב; "עבודה ומת מצוה – מת מצוה עדיף מ'ולאחותו"; רא"ש בהל' טומאה סי' ב; רמב"ן בתורת האדם, ענין ההוצאה: "דאשכחן מת מצוה קודם לתלמוד תורה ולעבודה ולמקרא מגילה, ודוחה טומאה דכהן ונזיר ופסח ומילה, ולא מצינו דבר קודם לו בכל התורה כולה"), וכן בשולחן ערוך (יו"ד סי' שעד ס"א): "מצוה להטמאות למת מצוה, אפילו הוא כהן גדול ונזיר והולך לשחוט את פסחו ולמול את בנו ומצא מת מצוה – הרי זה מיטמא לו".

הרמב"ם הביא את ההלכה שניזיר וכהן גדול נטמאים למת מצוה (הל' אבל ג, ט), אך לא כתב זאת לגבי פסח ומילה. יש שלמדו מדבריו שלהלכה אכן טומאת מת מצוה איננה דוחה את הפסח, וניתנו לכך טעמים שונים, כגון שהרמב"ם דחה את הברייתא מהלכה, משום שעל פי חשבונות מסוימים המילה "ולאחותו" איננה מיותרת לכך (צל"ח ברכות כ, א), או שהעמיד את הברייתא במת קודם חצות דווקא (ולפי זה